

Literární život v exilu

Ačkoli po roce 1956 bylo i v zahraničí zřejmé, že neměnnost společenského a politického klimatu v Československu je pouze zdánlivá, vývoj se neubíral takovým tempem, které by mobilizovalo politickou emigraci k mimořádné aktivitě. Gradualistická strategie Pavla Tigrida a jeho časopisu Svědectví se na přelomu desetiletí stala jedinou významnější politickou koncepcí českého exilu. Dosavadní četné politické strany, jejich frakce a místní organizace, různá „nadstranická“ hnutí i jiné politicky definované skupiny postupně přestávaly vyvíjet jakoukoli aktivitu, v hlubokém útlumu pracovala i Rada svobodného Československa, která z mnoha důvodů nikdy nedosáhla mezinárodního respektu jako legitimní „exilová vláda“. Ukazatelem politického vývoje v Československu šedesátých let se stal především zřetelný pohyb v oblasti kultury a kulturní politiky. Literární a kulturní rubriky exilových časopisů na tento vývoj pochopitelně reagovaly a literární tvorba zvláště mladších generací doma žijících spisovatelů se stala pro exilovou publicistiku mnohem atraktivnějším tématem než soudobé písemnictví exilové.

■ Útlum činnosti Kulturní rady

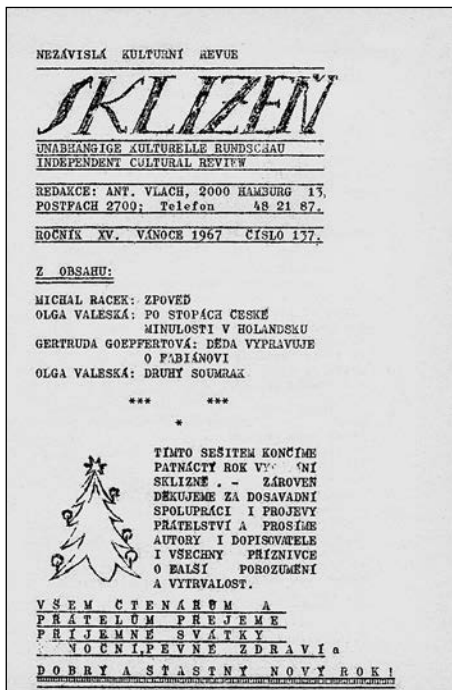
Způsob organizace literárního života, který vytvořili a na určitou dobu prosadili Antonín a Robert Vlachové, již v těchto podmínkách nemohl být úspěšný. Abonentní princip, na němž byla vybudována knižní edice *Sklizeň svobodné tvorby*, již ve třetím ročníku prakticky selhal. Poté, co mnozí autoři definitivně vyprázdnili šuplíky s rukopisy, klesal počet účastníků literární soutěže i kvalita zaslaných prací. *Česká kulturní rada v zahraničí*, plnící od roku 1953 funkci určitého inspirátora i hlavního vydavatelského garanta česky píšících exilových autorů, nebyla schopna tomuto vývoji čelit již proto, že byla víceméně fiktivní institucí, kterou představoval vlastně pouze Robert Vlach. I podle mínění spoluzakladatele časopisu *Sklizeň* Antonína Vlacha bylo její největší chybou, že pro své cíle nedokázala získat početnější skupinu aktivních spolupracovníků a že své úsilí neorientovala na podnícení zájmu „neliterárního“ exilu o česky psané slovo. Robert Vlach, na rozdíl od Antonína Vlacha, soudil, že literatura bude vždy předmětem zájmu užší skupiny exulantů a „osvětářské“

nadšení svého jmenovce nesdílel. Zřejmě se také smířil s postupující asimilací exulantů v jejich nových zemích: sám ostatně nastoupil akademickou dráhu ve Spojených státech a jeho odborná orientace se nyní soustředila spíše k literární slavistice než k soudobé exilové literatuře.

Po pěti letech relativně úspěšného „provozu“ Kulturní rady přiměly profesní i různé osobní rozdíly její hlavní představitele k rozchodu. Spor mezi Robertem a Antonínem Vlachem o právo dalšího užívání značky Kulturní rada sice neskončil před „čestným soudem“, k jehož uspořádání vyzývala část exilového tisku, ale jakoukoli další spolupráci znemožnil. Všechny tři hlavní aktivity organizace – časopis Sklizeň, edice Sklizeň svobodné tvorby i literární soutěže – sice pokračovaly i po rozchodu obou aktérů, ale jejich kvalita i prestiž významně utrpěly. Kulturní rada přestala být centrem exilového literárního života, jehož zázemí v nadcházející dekádě představovalo několik starších i nově vzniklých periodik a edic, především však činnost Křesťanské akademie a později též Společnosti pro vědy a umění.

Po ukončení spolupráce se Sklizení založil Robert Vlach konkurenční periodický sborník SKLIZEŇ SVOBODNÉ TVORBY (1958–59), pojmenovaný podle existující a dosud úspěšné knižní edice. Na rozdíl od hektografované Sklizeně byl nový časopis tištěný, jeho autorské zázemí se mohlo opřít o Vlachovy nové me-

zinářské kontakty (vydavatel nyní působil na slavistických pracovištích univerzit v Greensboro a Normanu ve Spojených státech), přesto však vyšly pouhé tři sešity. Vedle Vlachových finančních problémů a pracovního zaneprázdnění byl zřejmou příčinou i prudký úpadek čtenářského zájmu o tvorbu exilových spisovatelů. V jeho důsledku musel Robert Vlach v roce 1959 dokonce na několik let přerušit vydavatelskou činnost. Jeho knižní edice tak sice nezanikla, ale téměř všechny svazky vydané po roce 1962 vyšly ve velmi těsné spolupráci s Křesťanskou akademií v rámci její ediční řady Vigilie. V edičním programu takto obnovené edice, která již opustila původní abonentní princip, ovšem dominovaly publikace samotného vydavatele (též pod pseudonymem Jiří Kavka).

Titulní list exilového časopisu Sklizeň 1967,
č. 137

Literární soutěž Kulturní rady a Křesťanské akademie, z níž dosud významně čerpala knižní edice i měsíčník Sklizeň, sice i v šedesátých letech uvedla do povědomí některá nová jména (Nikolaj Terlecký, Jiřina Fuchsová, Vilém Špalek), rapidně však klesal počet soutěžících, čemuž odpovídal i minimální ohlas soutěží v exilovém tisku.

Postupný úpadek postihl také časopis SKLIZEŇ (1953–69), který v Hamburku nadále vydával a po rozchodu s Robertem Vlachem i redigoval Antonín Vlach. Periodicita listu postupně řídla (přes dvouměsíčník a čtvrtletník dospěl časopis v roce 1965 k pouhým dvěma sešitům ročně), obsah listu se přiblížil Antonínově „osvětářské“ koncepci a kvalita příspěvků přestala být kritériem výběru. Redaktor usiloval o zachování tradičních rubrik, takže průhledy do původní exilové tvorby i do světové literatury (zejména v překladech Františka Listopada) ani v první polovině šedesátých let v Sklizeni nechyběly, podobně jako rozsáhlé zpravodajské rubriky informující o pozoruhodných událostech v Československu a o aktivitách krajanů v různých zemích světa. Na přelomu let 1968–69, v rychle se proměňující situaci uvnitř exilové komunity, časopis zanikl.

Lépe se Antonínu Vlachovi nevedlo ani v dalších činnostech. Nově vytvořená *Kulturní rada – Kruh spolupracovníků Sklizeně* prakticky nezačala působit ani jako redakční rada časopisu. Pokus o uspořádání konkurenční literární soutěže pak skončil naprostým fiaskem. O něco úspěšnější byla knižní *Edice Sklizeň*, v níž Antonín Vlach vydal deset většinou hektografovaných svazků (mimo jiné třídílné vzpomínky Heleny Koželuhové Čapci očima rodiny, Hamburk 1961–62).

Počátkem roku 1966 náhle zemřel Robert Vlach a Antonín Vlach se přihlásil k povinnosti postarat se o opuštěné aktivity. Zůstalo však pouze u příslibu. Literární soutěž i knižní edice Sklizeň svobodné tvorby sice Roberta Vlacha krátce přežily, o to se však zasloužil především literární historik a redaktor Svobodné Evropy Antonín Kratochvíl a Robertovi někdejší spolupracovníci z Křesťanské akademie.

■ Křesťanská akademie

Právě *Křesťanská akademie* převzala již počátkem šedesátých let „morální závazek“ péče o původní tvorbu, jemuž nemohl zcela dostát Robert Vlach. V edici *Vigilie* vydala ve sledovaném období více než dvacet svazků. Původní českou beletrii a esejistiku zastupovali mimo jiné Jan Čep, Milada Součková či Petr Den, své první knížky zde vydaly Gertruda Goepfertová a Božena Sirková. Druhá ediční řada *Studium*, kterou Křesťanská akademie zahájila již v padesátých letech, sice v následujícím desetiletí víceméně stagnovala, avšak její původní záměr realizoval vydavatel na stránkách nového časopisu *STUDIE* (1958–91), který vznikl především zásluhou Karla Vrány (pseud. Pavel Želivan)

a Františka Plannera. Záměrem jeho zakladatelů bylo vytvořit prostor pro publikaci rozsáhlejších teologických a obecně společenských a vědních statí, které se zabývaly většinou tématy historickými, politologickými a psychologickými. Časopis vycházel jednou až dvakrát ročně a zastoupení literárněvědných příspěvků bylo pouze ojedinělé. Roku 1968 byl ale na stránkách tohoto časopisu publikován první pokus o bibliografii poúnorové exilové literatury, připravený Antonínem Kratochvilem.

Vedle odborných Studií se tradiční měsíčník Cyrilometodějské ligy akademické Nový život (1949–2001) pohyboval spíše v oblasti zpravodajské a publicistické. Literárněkritická rubrika, která v končícím desetiletí poctivě sledovala téměř veškerou exilovou knižní produkci, nyní v závislosti na poklesu exilových edičních aktivit omezila svůj rozsah a vedle ohlasu nemnoha exilových počínů příležitostně recenzovala knižní tituly vydávané v Československu. Ze stránek časopisu však nevymizela původní literatura: poezie i próza byly zastoupeny jak ukázkami ze starší křesťanské orientované tvorby, tak původními texty soudobých exilových autorů.

Jedním z podstatných úkolů Křesťanské akademie bylo úsilí o ovlivňování domácího kulturního i společenského života. Postupně se rozšiřující možnosti komunikace se pokoušela uspokojovat především zásilkami knižních publikací do Československa. Zájem z domova motivoval Křesťanskou akademii k výraznému oživení vydavatelské činnosti, a to i navzdory komplikacím způsobeným prudce vzrůstajícími finančními náklady.

Křesťanská akademie však nebyla jediným centrem exilové křesťanské literatury. Roku 1958 obnovil Antonín Kratochvil v Mnichově revui ARCHA (1958–62), která původně vycházela v letech 1912–48 v Olomouci; její exilovou podobu vydával *Kulturní referát Sdružení československých uprchlíků v Německu*. Vedle prací exilových autorů redakce soustavně připomínala doma vězněné či „pouze“ nevydávané autory (Zdeněk Bár, Jakub Deml, František Křelina, František Lazecký, Václav Renč, Zdeněk Rotrekl); studie a články se věnovaly různorodým společenským tématům včetně literárních (Jaroslav Dresler, Jaroslav Jíra, Antonín Kratochvil a P. Š. Vlašín). Na kulturní oblast se zaměřily i zpravodajské rubriky, informující o literatuře domácí i exilové, ale také o aktivitách PEN klubu, na jehož činnosti se Antonín Kratochvil významně podílel. Přínosná byla též snaha redakce informovat o významných textech a autorech ostatních protikomunistických exilových komunit (stati tohoto druhu byly v tehdejším exilovém tisku výjimečné). Na počátku třetího ročníku v roce 1960 se původní měsíčník proměnil na občasník a roku 1962 Archa zanikla. V téže době pomalu zanikaly i Kratochvilovy knižní edice: poslední svazek příležitostné edice *Lucernička* vyšel rovněž roku 1962. Pod hlavičkou edice *Kamenný erb* napříště publikoval své pedagogické texty a dětskou beletrii Antonínův bratr Josef Kratochvil-Baby, zakladatel a dlouholetý činovník Československé dálkové školy v exilu.

■ Universum Press

Ve stejné době, kdy vrcholila krize kolem Kulturní rady, vzniklo nové, nenápadné vydavatelské středisko v New Yorku. Jeho zakladatel František Švehla začínal v exilu jako tiskařský dělník, ale již v roce 1956 se mu podařilo zřídit vlastní tiskárnu, která mimo jiné připravovala české publikace vydávané vlastním nákladem autorů. V roce 1959 vydáním Peroutkova Demokratického manifestu a románu Egona Hostovského *Půlnoční pacient* tak zahájilo svou činnost newyorské vydavatelství *Universum Press*. Během šedesátých let vyšly pod touto hlavičkou dvě desítky různorodých publikací, z nichž kromě jmenovaných lze za nejvýznamnější považovat memoáry L. K. Feierabenda (*Ve vládách druhé republiky*, New York 1961; *Ve vládě protektorátu*, New York 1962; *Z vlády doma do vlády v exilu*, New York 1964).

Více než knižní publikace posilovala prestiž vydavatelství periodika, která Švehla postupně či souběžně vydával. Jako první vznikl měsíčník *ZÁPISNÍK* (1958–62), jehož redakční okruh (postupně v něm působili Ivan Zvěřina, Petr Hrubý, F. P. Uhlíř, Ladislav Radimský a Jaroslav Dresler) si kladl podobné cíle jako na počátku desetiletí časopis *Skutečnost*, tj. nepodléhat iluzím o spasitelském poslání exilu a orientovat své úsilí spíše směrem k domovu než do vlastních řad (*Zápisník* se sice nevyhýbal „vnitroexilovým“ tématům, ale zabýval se jimi důsledně a výhradně v nepolitické rovině). Koncem padesátých let už byla pro naplnění takové koncepce situace relativně příznivá, neboť sebezničující exilové politikaření patřilo minulosti a společenskopolitický vývoj v Československu upoutával kritickou pozornost exilových publicistů. Přesto redaktoři *Zápisníku* již po prvním ročníku hleděli do budoucnosti listu se zřetelnou skepsí. Z ohlasu několika vydaných čísel usoudili, že události druhé poloviny padesátých let část exilu přivedly k proklamovanému a žádoucímu „politickému realismu“, zatímco druhá část dospěla spíše k uvědomění si svého práva mlčet a zůstat vně usínajících exilových politických stran i zcela mimo exilové společenství a jeho vnitřní komunikaci.

Stálá kulturní rubrika listu příležitostně sledovala některé jevy exilové literatury, více se však soustředila na domácí dění, a to jak v oblasti kulturně-politické (několik komentářů bylo věnováno Sjezdu socialistické kultury roku 1959), tak v oblasti tvůrčí (značný ohlas měli Škvoreckého *Zbabělci*, příležitostně byly zařazovány ukázky z nové domácí tvorby). Neméně redakci časopisu zajímaly progresivní větve dalších východoevropských literatur (Boris Pasternak, Marek Hlasko, Milovan Đilas), v překladech Františka Listopada a Jaroslava Strnada se objevovaly průhledy do světové poezie. Kulturní orientaci listu ještě v roce 1960 zvýraznil příchod redaktora Svobodné Evropy Jaroslava Dreslera, jenž se ujal jeho vedení. Geografická vzdálenost mezi tiskárnou v New Yorku a redaktorem v Mnichově, jakož i Švehlův zájem o rozvoj dalších periodik, která začal jeho podnik vydávat, přivedla *Zápisník* v polovině roku 1962 k zániku.

Již o rok dříve však ve Švehlově vydavatelství vyšlo první číslo časopisu **PERSPEKTIVY** (1961–66), jehož redaktor Ladislav Radimský sice dlouhodobě spolupracoval se všemi významnějšími exilovými periodiky, nicméně příležitost vést časopis podle vlastních představ dostal poprvé. Zkušenost s exilovou vydavatelskou realitou redaktora brzdila ve vzletných formulacích záměrů a cílů. Nebylo náhodou, že za jeden z úkolů redakce, uveřejněných v prvním čísle, si Radimský skromně kladl, „aby po tomto prvním sešitu vyšly další a dokonalejší“. Redaktor a jeho dopisovatelé se orientovali především na oblast české a světové literatury, přispívali do diskusí na témata filozofická i společenskovědní, ale nevyhýbali se ani sféře přírodních věd. Preferovanou formou měl být především esej, široký prostor chtěla redakce věnovat kritické rubrice.

Všechny uvedené záměry se skutečně dařilo naplňovat a *Perspektivy* se mohly stát jednou z nejzajímavějších revuí východoevropských exilů. Vycházely však velmi řídce (zprvu dvakrát, později jen jednou ročně) a navíc brzy zanikly. Ladislav Radimský totiž již na počátku roku 1964 převzal řízení nového čtvrtletníku Společnosti pro vědy a umění *Proměny*, který bezeschytně přijal původní koncepci *Perspektiv*, a ačkoli *Perspektivy* snaživě hledaly novou tvář, roku 1966 zanikly.

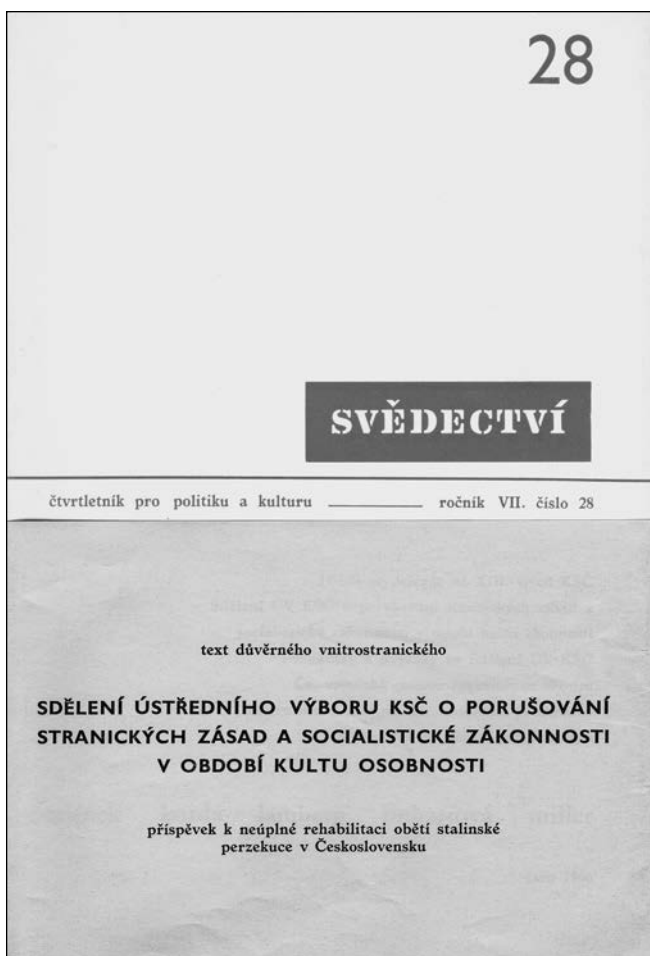
Vydavatel František Švehla se v této době již plně soustředil na rozvoj týdeníku **AMERICKÉ LISTY**, který založil v roce 1962, a o čtyři roky později jej spojil s tradičním krajanským časopisem **NEW YORSKÉ LISTY**. Tomuto zpravodajskému projektu pak věnoval své úsilí až do konce osmdesátých let.

■ Pavel Tigríd a Svědectví

Kulturní rubrika Tigrídova čtvrtletníku **SVĚDECTVÍ** (1956–92), založeného v New Yorku a od roku 1960 vydávaného v Paříži, odpovídala obecné koncepci časopisu, který se tematicky obracel především do Československa a na rozdíl od většiny ostatních exilových listů počítal s čtenáři žijícími ve vlasti. Zřejmě právě tento rys učinil v očích komunistické moci ze *Svědectví* symbol nebezpečné „ideologické diverze“. List se však nevymezoval vůči totalitnímu režimu silnými slovy a ideovou agresivitou, nýbrž trpělivou argumentací. Již proto postrádalo smysl, aby se časopis zabýval politickými spory uvnitř exilu; v intencích gradualistické koncepce chtěla redakce především napomáhat postupnému zlepšování politických a společenských podmínek života v Československu.

Přesto se list neuzavíral nové tvorbě exilových autorů. Pravidelnými či občasnými dopisovateli a spolupracovníky se stali zejména beletristé, překladatelé a esejisté Jiří Kárnet, Jiří Kovtun, Jan Tumlíř, Peter Demetz a Petr Den (vl. jm. Ladislav Radimský), později též Jaroslav Dresler a Nikolaj Terlecký. Příležitostnými a váženými autory byli i Jan Čep, Egon Hostovský a Jiří Voskovec. Zřetelné bylo Tigrídovo úsilí zprostředkovávat čtenáři informace

Časopis Svědectví
s přebalem, 1966,
č. 28, obálka
Ladislava Sutnara

o kulturním vývoji v ostatních východoevropských zemích. Autoři jako Vladimír Dudincev, Boris Pasternak, Andrej Siňavskij (pod pseudonymem Abram Tertz), Alexandr Solženicyn, Czesław Miłosz, Marek Hłasko, ale také Sławomir Mrożek, S. J. Lec a jiní byli představováni prostřednictvím původních překladů a rozsáhlých biografických i analytických studií. Dříve než se podobnou cestou vydala domácí periodika, přibližoval Tigríd čtenářům pomocí překladů i nové trendy západní kultury (Eugène Ionesco), komentované informativními články a recenzemi. Příležitostně byla prezentována i zahraniční bohemistika a literární věda (úryvky z Wellekových a Warrenových kapitol Teorie literatury).

Pavel Tigríd ovšem brzy pochopil rostoucí společenský vliv spisovatelů i dalších umělců v Československu a tomuto faktu koncepci kulturní rubriky významně přizpůsobil. Svědectví se několikrát zabývalo případem románu Josefa Škvoreckého Zbabělci, jenž se stal na počátku roku 1959 terčem

nenávistné kampaně v domácím tisku. List se věnoval jednak samotnému dílu, které bylo exilovému čtenáři prakticky nedostupné, jednak jeho autorovi, jehož se Tigrid rozhodl podporovat i prostřednictvím intervencí na půdě Mezinárodního PEN klubu. Zájem, který Škvorecký svou prvotinou vyvolal, se projevil i později v pozornosti, již Svědectví věnovalo jeho následující novele *Legenda Emöke* (1963) a některým povídkám. Progresivní trendy však redaktor a jeho spolupracovníci nacházeli i v tvorbě jiných prozaiků (Arnošt Lustig, Karel Ptáčník, Ladislav Bublák) a dramatiků (František Hrubín, Milan Kundera). Později začala se Svědectvím spolupracovat Helena Kosková, která zde poměrně soustavně referovala zvláště o próze vydávané v Československu. Mnohé pozoruhodné beletristické práce i publicistické texty přetiskoval list z domácí československé produkce, příležitostně se však objevovaly i původní, pochopitelně pseudonymní příspěvky domácích autorů.

Významná byla též Tigridova činnost na půdě *Mezinárodního PEN klubu*, jehož působení poznamenala koncem padesátých let paradoxní skutečnost: na jedné straně se jeho respektovanou složkou stala nadnárodní sekce spisovatelů-exulantů, na druhé straně však součástí PEN klubu nadále zůstávaly oficiální organizace komunistických států. Tento paradox se přímo projevoval na pravidelných kongresech PEN klubu mnoha závažnými konflikty, například ve věci legitimacy přítomnosti oficiální maďarské delegace na kongresu ve Frankfurtu nad Mohanem v roce 1959 či v souvislosti se zásahem Ústředního výboru KSČ, který v roce 1966 znemožnil účast původně zvolené delegaci českých spisovatelů na kongresu v New Yorku, kde se očekávala diskuse a odsouzení zákazu časopisu *Tvář*.

Koncem roku 1956 Pavel Tigrid vydal první svazek knižní *Edice Svědectví*, výbor z básnické pozůstalosti Františka Halase nazvaný *Potopa* (New York 1956). Další svazky této edice byly především dokladem zájmu vydavatele o soudobou ruskou literaturu – samostatně vyšel například úryvek z Dudincevova románu *Nejenom chleba* (Paříž 1957), synopse Pasternakova *Doktora Živaga* (Paříž 1958) a Kovtunovy překlady *Básní doktora Živaga* (New York 1959) – či o kulturní dění ve východní Evropě obecně (sborník pěti referátů z varšavského sjezdu polských spisovatelů, uskutečněného na přelomu listopadu a prosince 1956). Ve svém zájmu o literární tvorbu nové generace doma žijících autorů nebylo Svědectví osamoceno, v porovnání s jinými exulantskými listy však mělo nejpohotovější a nejinformovanější spolupracovníky.

Úsilím o soustavnou prezentaci a aktuální reflexi domácí literatury vynikala také kulturní rubrika melbournského čtrnáctideníku *HLAS DOMOVA* (1950–79), která z českých literárních časopisů systematicky přetiskovala básně, povídky, fejetony, a dokonce i dramatické texty, přinášela recenze doma vydávaných knih (jejich autorem byl nejčastěji Václav Michl) a komentáře kulturně-politického vývoje (vedle Michla je psal také Miloslav Zvára).

■ Společnost pro vědy a umění

V říjnu 1958, kdy už bylo téměř jisté, že Kulturní rada nesplní svůj záměr vytvořit trvalé organizační zázemí českého kulturního exilu, se sešel v New Yorku přípravný výbor *Společnosti pro vědy a umění* při Československé národní radě americké. Zrod sdružení souvisel se vstupem exilové komunity do nové fáze jejich dějin. Období řevnivého stranictví, usilujícího o budování pozic pro získání maximálního podílu na moci v případě, že by vlast byla osvobozena, bylo překonáno, nepodařilo se však vytvořit důstojnou nadstranickou politickou reprezentaci. Matematik Václav Hlavatý, který nyní stanul v čele přípravného výboru Společnosti pro vědy a umění, se již v polovině padesátých let pokusil vstoupit do politických sporů a napomoci konstituci Rady svobodného Československa na stabilnějších základech, než jaké mohly vytvořit nefunkční politické strany. Jeho úsilí bylo marné, neboť narazilo na odpor nejen „profesionálních“ politiků, ale i jejich soustavného oponenta Ferdinanda Peroutky.

Program Společnosti pro vědy a umění byl sice skutečně nepolitický, nikterak však nepopíral protitotalitní podstatu poučnorového exilu. V nedatované příloze k formuláři přihlášky, rozesílané adeptům členství pravděpodobně v roce 1959, byly vytyčeny tyto cíle: „Chceme: podporovat vědeckou a uměleckou tvorbu, dávat k ní podněty, upozorňovat na mezery, které je třeba vyplnit, a koordinovat práci tak, aby nedocházelo k duplikacím; všemožně napomáhat členstvu v jeho činnosti publikační, přednáškové, propagační, v přípravě koncertů, výstav, filmových a divadelních představení; zřídit fond pro podporu studentstva; sebrat materiál a připravit moderní historii čs. krajanství; publikovat hodnotné práce svých členů, zejména ty, které poskytují světové veřejnosti objektivní obraz čs. lidu a jeho kultury; být orgánem svobodné, objektivní kritiky; vyvolat zpracování čs. historie od první světové války, již v ČSR hrozí komunistické zfalšování; starat se o rozvoj kulturního života Čechů a Slováků v zahraničí; podporovat čs. demokratický tisk a starat se o čs. knihu.“

Kromě Václava Hlavatého se jako členové přípravného výboru na vzniku sdružení podíleli Rafael Kubelík, Vratislav Bušek, Otakar Machotka, Eduard Táborský, František Schwarzenberg, Jiří Škvor (pseud. Pavel Javor), Ladislav Radimský (pseud. Petr Den), Václav Beneš, Vladislav Brdlík, Ivan Herben, Jarmila Novotná, Jaroslav Němec, Oldřich Černý a Jaroslav Jíra. Do Společnosti se na počátku její existence přihlásilo 198 zájemců, vědců a umělců českého či slovenského původu, respektive zahraničních sympatizantů s československým exilem. V roce 1969 evidovalo sdružení více než 1 300 osob. Václav Hlavatý se stal roku 1958 také prvním řádným předsedou (v této funkci působil do roku 1962 a potom znovu v letech 1966–68; v letech 1962–66 stanul v čele spolku literární vědec René Wellek). Těžištěm činnosti Společnosti byly vedle aktivit různých místních poboček především vědecké kongresy (sjezdy), které se konaly vždy jednou za dva roky a jež doprovázel kulturní program. První

sjezd se uskutečnil v dubnu 1962 ve Washingtonu (v osmi odborných sekcích tu vystoupilo celkem šedesát řečníků). O dva roky později na sjezdu v New Yorku se počet účastníků zdvojnásobil a na třetím sjezdu roku 1966 (rovněž v New Yorku) přednášelo téměř 140 odborníků. K slavnostním bodům programu sjezdů patřilo udílení čestného členství, z literátů se na prvních kongresech této pocty dostalo Maxu Brodovi a Romanu Jakobsonovi.

Vydavatelská činnost Společnosti pro vědy a umění byla od počátku různorodá a zahrnovala jak vědecké práce (v češtině i angličtině), tak – ovšem v mnohem menší míře – beletrii (v roce 1964 zde mimo jiné vyšel Hostovského román *Tři noci*). V edičním programu převažovaly odborné či popularizační práce soustředěné převážně do oblasti exilové a krajanské bibliografie a biografie. K nejvýznamnějším publikacím tohoto druhu patřila komentovaná bibliografie V. N. Dubna *Czech and Slovak Periodical Press outside Czechoslovakia. The History and Status as of January 1962* (Washington 1962), později doplňovaná a aktualizovaná v dalších vydáních až do roku 1978.

Během šedesátých let vydávala Společnost také dva časopisy: jednak informační bulletin *ZPRÁVY SPOLEČNOSTI PRO VĚDY A UMĚNÍ* (od 1959) a jednak reprezentativní čtvrtletník *PROMĚNY* (1964–91). Prvním redaktorem *Proměn* se stal Ladislav Radimský, který mohl na stránkách nového listu uplatnit koncepci, jejíž možnosti si ověřil už jako redaktor časopisu *Perspektivy*. V době svého působení v *Proměnách* se Radimský snažil naplňovat ambice Společnosti a sledovat celé oborové spektrum, které čeští vědci v exilu pokrývali. Přes tuto snahu zřetelně převažovala témata společenskovední a rozsáhlý prostor zaujímal rubrika literární (zejména původní tvorba exilových básníků) a kritická. Literárněvědné studie se nesoustředily pouze na českou literaturu, ale zabývaly se i soudobým vývojem literatury světové (obdobně byly především v recenzní rubrice představovány a posuzovány nejnovější tituly zahraniční společenskovední literatury). S postupující politickou liberalizací v Československu se pochopitelně zvyšoval zájem exilu o domácí tematiku. *Proměny* reagovaly jednak v četnějších recenzích domácí literární produkce, jednak ve speciální rubrice Antonína Kratochvíla, podávajícího od roku 1967 čtvrtletní bilance literárního a kulturního života.

Ladislav Radimský do *Proměn* nepřispíval mnohomluvnými proklamacemi svých redakčních záměrů, podařilo se mu však na stránkách čtvrtletníku během šedesátých let vytvořit to, o co v předchozím desetiletí usilovali Antonín a Robert Vlachovi. Na stránkách jednoho časopisu dokázal soustředit exilovou intelektuální i uměleckou elitu, která vedla „boj proti komunismu“ zejména z východisek mravních. Koncepce, kterou Radimský v *Proměnách* vytvořil, pomohla vzkřísit a v jistém smyslu rekonstituovat kulturní exil. Bezděčně pak připravila podmínky k plynulému navázání spolupráce s novou, politicky odlišnou posrpnovou emigrantskou vlnou, která v jiných časopisech a organizacích nacházela společnou řeč s pouňorovým exilem jen velmi obtížně.

■ Sbližování exilu s domácí literaturou v druhé polovině šedesátých let

Zájem exilové literární kritiky a publicistiky o domácí literární život se během šedesátých let stále zvyšoval. Způsoboval to pomalý úpadek role, kterou mohla česky psaná beletrie hrát v komunikaci uvnitř exilového společenství, hlavní motivací ale byla stále významnější pozice literatury ve společenské komunikaci uvnitř totalitního Československa. Na československé straně železně oporny zprvu chyběly konkrétnější informace o exilové literatuře, neboť exil patřil k tabuizovaným tématům, kterých se bylo možné dotknout pouze v politicky služebných úvodnicích stranického tisku. Opatrné kontakty s exilem se však navzdory neměnným ideologickým bariérám začaly přece jen pomalu rozvíjet. Československá média sice občas připomínala permanentní a nesmiřitelný boj se „zrádnou emigrací“, současně však exulanti postupně pronikali do dosud zapovězeného prostředí oficiální literární komunikace. Jiří Voskovec vydal v Praze knihu *Klobouk ve křoví* (1965). Do antologie *A co básník* (1963) zařadili editoři Jiří Brabec, Jiří Šotola a Karel Šiktanc několik starších básní Ivana Blatného. Slovník českých spisovatelů (edd. Rudolf Havel, Jiří Opelík, 1964) přinesl hesla několika exilových autorů, která sice neblaze poznamenala cenzura, nicméně uvedení tvůrci byli poprvé od února 1948 začleněni do kontextu národní literatury (→ s. 168, kap. *Myšlení o literatuře*), další krok k jejich plné rehabilitaci slibovaly nakladatelské plány, do nichž se exulanti vraceli alespoň reedicemi starších textů (Jan Čep, Egon Hostovský, Zdeněk Němeček). Díla, která exulanti vytvořili po únoru 1948, se příležitostně objevovala v časopi-seckých ukázkách.

Postupné a opatrné sbližování některých exilových autorů s domácími vydavatelstvími podroboval exilový tisk ostrým diskusím, neboť podle mínění významné části exilové publicistiky znamenalo jakékoli jednání s představiteli komunistické kulturní politiky fakticky její přímou podporu. Skeptickým hlasům zdrženlivých komentátorů a glosátorů údajně pražské vsřícnosti vůči exilu jako by dával za pravdu vývoj roku 1967. Reakce totalitní moci na průběh jednání IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů, zásah proti Literárním novinám a zejména politický proces s odhalenými dopisovateli Svědectví (s Janem Benešem a Karlem Zámečnickem i s nepřítomným redaktorem časopisu Pavlem Tigridem) působily přinejmenším varovně. Nástupem Alexandra Dubčeka do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ jako by všechna podobná nebezpečí pominula. Exilový tisk sledoval vývoj Pražského jara zprvu s opatrným optimismem, později se sílící nedočkavostí. Pražský časopis *Student* podrobně představil činnost Rádia Svobodná Evropa a připomněl pozapomenuté exilové spisovatele a žurnalisty. Konec totality – a tedy i politicky motivované emigrace – se zdál být na dosah.

Na přelom srpna a září roku 1968 naplánoval organizační výbor Společnosti pro vědy a umění IV. sjezd sdružení ve Washingtonu, na který, stržěn

Obálka Miloslava Fulína, 1969

optimistickou atmosférou, poprvé pozval i umělce a odborníky z Československa. Ačkoli byl plánovaný odborný program sjezdu víceméně dodržen, celou akci pochopitelně ovlivnila okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy a přítomnost několika čerstvých emigrantů. Namísto návratu do svobodné vlasti tak byli mnozí účastníci sjezdu svědky vzniku nové emigrační vlny.

Relativně svobodná komunikace mezi domovem a exilem přesto pokračovala ještě několik prvních měsíců po 21. srpnu 1968. Roku 1969 vydalo nakladatelství Melantrich Hostovského exilový román Všeobecné spiknutí, v nakladatelství Mladá fronta byl ale v témže roce zničen celý náklad jeho dalšího exilového románu Půlnoční pacient. Výstava exilové literatury nazvaná Návraty, uspořádaná na jaře téhož roku v Památníku národního písemnictví,

měla být podle původních představ autorů tečkou za kulturními aktivitami protikomunistického exilu. Nakonec se stala bilancí pouze jeho první etapy. V době konání výstavy již v zahraničí vycházela první čísla časopisů posrpnové emigrace, která v příštích dvou desetiletích převzala odpovědnost také za vývoj exilového literárního života.